

ДИАЛЕКТНИ РАЗЛИЧИЯ

Сложните по своя характер различия между българските диалекти могат да бъдат категоризирани и представени в три основни рубрики. Описанието по-долу следва такъв модел.

В рубриката *Фонетика* се описва звуковата система на диалекта. Специално внимание е обърнато на застъпниците на основни старобългарски гласни, тъй като те очертават ясно разграничени ареали.

В рубриката *Ударение* се описват систематични различия в мястото на ударението в сравнение с книжовния език.

В рубриката *Морфология* се описват характерни отличителни черти на съществителните, местоименията и глаголите в сравнение с книжовния език.

* * * * *

Югозападен: кюстендилски

Кюстендилският говор е представен в този сайт от две села: Долно Уйно (ДУ) и Еремия (Е). Те очевидно са част от една диалектна група, но между тях има и някои разлики. Това е в съответствие с твърдението в основния източник за кюстендилския говор (Умленски 1965), че освен същинският кюстендилски говор в района се говорят три преходни говора: пиянешки на юг, каменишки на запад и краешки на север. Долно Уйно попада в краешкия, а Еремия в пиянешкия подговор (Умленски 1965: 7). Тук двете села са описани заедно, като се посочват и разликите между тях.

Следва списък на особеностите на кюстендилския говор, базиран на текстовете от двете села представени в сайта. Примерите са взети от текстовете.

Съкращения: с главна буква е означено селото, както е посочено по-горе; числото, което следва, показва номера на текста от това село, ако има повече от един (например Е1 = Еремия 1), или просто селото (ДУ = Долно Уйно), а след многоточието е номерът на реда в текста, където посочената форма се появява.

Фонетика

- На мястото на ятовата гласна се явява /e/.

Примери: *некаде* (Е1:97), *лето* (Е1: 108), *дѣдо* (ДУ: 20), *завалѣ* (Е1: 126)

- Застъпникът на голямата носовка е една от разликите между двата подговора: тя се явява като /a/ в Еремия и като /ъ/ в Долно Уйно; в глаголни окончания като /a/ и в двете села.

Примери (в корен): *мѣтна* (Е1: 123), *стѣпици* (Е3: 19); (окончание) *донесѣт* (Е1: 114) // (корен) *пѣт* (ДУ: 27), *кѣшта* (ДУ:164); (окончание) *седѣт* (ДУ: 206)

- На мястото на големия ер се явява /o/.

Примери: *дѣждо* (Е1: 126), *дѣноци* (Е1: 55), *некакоф* (Е2: 16)

- Силабичното /r/ обикновено се запазва, понякога се явява като /ър/ или /ѣр/.

Примери: *четвърто* (Е1: 4), *вритѣн'е* (Е1: 95), *врѣже* (ДУ: 62) // *дѣрвѣ* (Е6: 19), *бѣрдо* (ДУ: 119)

- Силабичното /л/ се явява като /ъл/ или /лѣ/ в Долно Уйно и като /у/ в Еремия.

Примери: *пѣлни* (ДУ: 72), *вѣната* (ДУ: 62) // *вѣците* (Е5: 105), *музѣли* (Е5: 116)

Трябва да се отбележи обаче, че във всички примери пред застъпника на силабичното /л/ има лабиална съгласна.

- Групата /чр/ + малък ер се явява като /цр/ или /цър/.

Примери: *цървѐна* (Е1: 12), *цр̀нїцата* (Е4: 50)

- Освен в окончанията за минало време, съгласната /х/ изпада или се замества с /й/ след гласната /е/.

Примери: *òро* (ДУ: 237), *лѐбец* (Е3: 36), *с̀уа* (Е2: 29) // *лѐйа* (Е1: 132)

- В глаголни окончания поведението на /х/ е по-сложно. Пред съгласна може да се запази, да се замени с /й/ или да изпадне. Между гласни изпада редовно.

Примери: *остарѐхме* (Е1: 21), *посадїйме* (Е1: 126), *извадїме* (Е2: 37) // *запиш̀аа* (Е1: 68)

- Запазено е епентеличното /л/.

Пример: *оп̀равл'ат* (ДУ: 307)

- Меките съгласни са редки и никога не се явяват в определени форми за мъжки род и в глаголни окончания (за разлика от редица други български диалекти).

Пример: *набл̀ажнат* (ДУ: 12)

Меки съответствия имат само съгласните /к/, /г/, /л/ и /н/.

- Групата /мл/ се замества с /мл/ или /н/ в начална позиция и с /вн/ в други позиции.

Примери: *мл̀òго* (Е3: 4), *нòгу* (Е4: 25), *с̀у̀вна* (Е6: 16)

- Мекото /к'/ понякога се замества с /ч/.

Примери: *черемї̀дите* (Е4: 46), *дич̀ела* (Е5: 38)

- Групата /ср/ понякога се замества със /срп/.

Пример: *с̀ред̀ата* (Е6: 45)

Ударение

- Отметнато ударение в много двусрични съществителни от женски и среден род.

Примери: *вòда* (Е1: 55), *р̀ека* (Е6:91), *кòзи* (Е1: 88), *òфци* (Е1: 88), *бр̀ашино* (Е3: 62), *òро* (ДУ: 237)

- Ударението е върху окончанието в плуралната форма на някои многосрични съществителни от мъжки род.

Примери: *бунарї̀е* (Е1: 119), *соборї̀е* (ДУ: 125)

- Отметнато ударение в презентните форми на редица глаголи от второ спрежение.

Примери: *й̀авиш* (Е1: 12), *кòрат* (Е5: 15)

- Начално ударение във формите за първо лице единствено число сегашно време (само в Еремия).

Примери: *дòнеса* (E1: 22), *пòдмеса* (E3: 61) // *нап̀ра̀им* (ДУ: 47)

- Начално ударение в императивните форми.

Примери: *за̀познай* (E1: 30), *òтсей* (E3: 62), *ма̀ни* (ДУ: 25)

- Ударението се мести върху тематичната гласна в аористни форми и аористни причастия, включително при глаголи със силабични представки.

Примери: *уплашѝх* (E1: 51), *преса̀нал* (E1: 121)

Морфология

- Характерни форми за някои лични местоимения, например:

именителна форма за първо лице единствено число *я̀а* (E1: 64), *я̀азека* (E5: 34)
именителна форма за второ лице единствено число *тѝзека* (E1: 150)
именителни форми за трето лице единствено число мъжки род: *òн* (E4: 44)
именителни форми за трето лице единствено число женски род: *он̀а* (E1: 101)
именителни форми за трето лице единствено число среден род *он̀ò* (E1: 124)
именителни форми за трето лице множествено число *он̀и* (E4: 124)
винителна форма за трето лице множествено число *нѝх* (E2: 13)

- Плурално окончание за съществителни от мъжки род */-йе/*.

Примери: *сно̀дйе* (E6: 4), *со̀борйе* (ДУ: 215)

- Членът за мъжки род единствено число е */-o/* под ударение и */-o/* или */-y/* извън ударение.

Примери: *кра̀йо* (E1: 58), *пòйасу* (ДУ: 54)

- Плуралният член за мъжки (и понякога за женски) род понякога е */-то/*.

Примери: *воло̀вето* (E1: 91), *р̀а̀ц̀ету* (E1: 115), *свѝн̀ето* (E1: 91) // *в̀у̀ците* (E5: 105)

- Окончанието за първо лице единствено число сегашно време е */-a/* в Еремия и */-m/* в Долно Уйно.

Примери: *я̀да* (E1: 14), *цѐна* (E1: 23) // *каз̀у̀ем* (ДУ: 15), *пред̀ем* (ДУ: 63)

- Окончанието за първо лице множествено число сегашно време е */-me/*.

Примери: *говòриме* (E1: 68), *однес̀еме* (E1: 101), *но̀сима* (ДУ 48), *са̀б̀ереме* (ДУ 235).

- Окончанието за трето лице множествено число сегашно време е */-am/* в Долно Уйно и */-am/*, */-a:m/*, */-aa/* или */-айа/* в Еремия.

Примери: *ра̀бòтат* (ДУ: 146), *но̀сат* (ДУ: 280) // *дòйдат* (E1: 114), *ту̀ра:т* (E5: 83), *изв̀иваа* (E5: 23), *вѝкайа* (E4: 57)

- Частицата за бъдеще време е *че*.

Примери: *че ти ка̀жат* (E1: 32), *че нѝташ ли* (ДУ: 265)

- Формите за бъдеще време в миналото се образуват с частицата за бъдеще време и имперфектна форма на глагола.

Пример: *че а изедеше* (Е4: 23)

- Плуралното окончание за еловите причастия е /-и/ в Еремия и /-е/ или /-и/ в Долно Уино.

Примери: *чували* (Е4: 25) // *пеле* (ДУ: 129), *сбирале* (ДУ: 160), *правили* (ДУ: 19)

- Страдателните причастия на всички глаголи се образуват със суфикса /-н/.

Примери: *грѣяна* (Е1: 101), *навѣено* (ДУ: 118)

- Отглаголните съществителни завършват на /-н'е/.

Примери: *ткан'е* (ДУ: 115), *вритан'е* (Е1: 95)

- Някои вторични имперфективни глаголи са образувани от перфективната основа.

Примери: *запишуват* (Е1: 67), *кажувам* (Е3: 36)

Литература:

Умленски, Иван. 1965. *Кюстендилският говор*. Трудове по българска диалектология 1.

Захариев, Йордан. 1918. Кюстендилско краище. *Сборник за народни умотворения и народопис* 32: 176-205.